

Kritische bibliografie

VAN GEBROKEN ORDE NAAR HERSTELDE FRAGMENTEN Enkele bedenkingen bij Leo Apostels recente publicaties'

Jean Paul Van Bendegem

Leo Apostel & Jan Van der Veken, *Wereldbeelden. Van fragmentering naar integratie*. Kapellen. DNB/Pelckmans, 1991, 80 blz., 295 Bfr., ISBN 90 289 1670 9

Leo Apostel, *Vrijmetselarij*. Antwerpen. Hadewijch, 1992, 284 blz., 890 Bfr. ISBN 90 5240 143 8

Leo Apostel, *Gebroken orde. De vergeten toekomst van de filosofie*. Leuven. Kritak, 1992, 251 blz., 698 Bfr., ISBN 90 6303 361 3

Leo Apostel, *Waarde en zin van de cultuurwetenschappen in de twintigste eeuw*. Kapellen. Pelckmans/Kampen. Kok Agora/Leuven. VVC, 1993, 191 blz., 590 Bfr. ISBN 90 289 1917 1

1. Inleiding

De eerste titel die ik in gedachten had was 'Who's afraid of world views?'. Maar de vergelijking tussen een wereldbeeld en Virginia Woolf viel zo zwak uit dat de bovenstaande woordspeling in de plaats kwam. Nochtans meen ik wel wat de oorspronkelijke titel uitdrukt. Om mij heen in gesprekken en discussies met collega-filosofen en in tijdschriften, stel ik vast dat er een blijkbaar diepgewortelde angst bestaat voor wereldbeelden.

Wat is hier aan de hand? Er is natuurlijk het eenvoudige antwoord: Leo Apostels denken is een typisch modernistisch denken en het post-modernisme heeft duidelijk gemaakt dat deze periode voorbij is. Geen grote verhalen, we doen het met kleine bedverhaaltjes, juist voor het slapen gaan. Sterker nog, het modernisme is een kwaad en kwaal gebleken, dat geleid heeft tot imperialisme, terrorisme en vernietiging (het is een bijzonder trieste vaststelling hoeveel auteurs zich met plezier bedienen van de walgelijke vergelijking tussen modernisme en nazisme, of het tweede zien als een directe uitloper van het eerste). Dus, weg ermee. Blijkbaar met alle mogelijke middelen, bij voorkeur met argumenten *ad hominem*,

want drogreden of niet, efficiënt zijn ze wel. Maar dit is dus het eenvoudige antwoord.

Een beter antwoord moet minstens met twee zaken rekening houden. Ten eerste, wat zijn precies die wereldbeelden? Zijn ze zo totalitair als wordt beweerd? Vormen ze een bedreiging voor de mensheid (aangenomen dat deze vraag niet als lachwekkend wordt ervaren)? Ten tweede, waarvoor dienen ze (zo ze voor iets dienen)? Welke rol moeten ze spelen? Voor wie zijn ze bedoeld? Vooruitlopend op wat volgt, is het antwoord op deze vragen niet: om een totale kennis over de wereld te hebben, om alles en iedereen te kunnen controleren, enzovoort, wat blijkbaar de grond van de post-moderne angst is.

In deze tekst zal ik enkele elementen aanbrengen tot mogelijke antwoorden waarbij het accent sterk zal liggen op het zingevingaspect, wat vooral in het derde deel van *Gebroken Orde. De vergeten toekomst van de filosofie* (verder afgekort GO) aan bod komt¹. Aangezien de reeks boeken die recent van Apostels hand zijn verschenen, een samenhang vertoont, zal ik mij, zoals reeds aangestipt, niet beperken tot het zojuist vermelde werk. Waar nodig, zal ik verwijzen naar *Wereldbeelden. Van fragmentering naar integratie* (afgekort WB), samen met Jan van der Veken geschreven, *Vrijmetselarij* (afgekort VM) en *Waarde en zin van de cultuurwetenschappen in de twintigste eeuw*² (afgekort WZC).

2. De beperkingen van een wereldbeeld

Het is waarschijnlijk nuttig om eerst en vooral de centrale kenmerken van een wereldbeeld volgens Apostel en Van der Veken, zoals in WB neergeschreven, in herinnering te brengen. Op blz. 29-30 worden de componenten opgesomd als te zoeken antwoorden op de volgende vragen. Tussen de rechte haakjes heb ik aangegeven wat een antwoord oplevert³:

- a. In welke wereld leven wij? Hoe is de wereld gestructureerd en hoe functioneert zij? [Een model voor de wereld waarin wij leven]
- b. Waarom zijn de wereld en de menselijke soort zoals ze zijn? Welke algemene verklarende principes gelden er? [Een verklarend vermogen van het in punt a gevonden model]
- c. Hoe waarderen wij de globale werkelijkheid, en onze plaats erin? [Een waardierend aspect van het wereldbeeld]
- d. Welke toekomstmogelijkheden bieden zich aan voor het individu en voor de mensheid als geheel? Wat mogen wij verhoppen? [Een model van de mogelijkheden of een rationele futurologie]

- e. Wat beïnvloedt onze voorstelling van de werkelijkheid en van de plaats die wij erin hebben? [Een model van kennisverwerving]
- f. Wat kunnen/moeten/mogen wij in deze wereld doen? In welke mate kunnen wij greep krijgen op de wereld en haar gedeeltelijk transformeren? Welke principes moeten ons handelen leiden? [Een geïntegreerd actiemodel]
- g. Wat zijn de alternatieve antwoorden die vandaag de ronde doen? [Fragmenten van meerdere en alternatieve wereldbeelden]

Een oppervlakkige lectuur van deze opdrachten kan de gedachte opwekken dat, éénmaal het werk (of moet ik schrijven, het Werk) voltooid, het onvermijdelijke gevolg een verlicht (of moet ik schrijven, Verlicht) despotisme zal zijn, vermits het Wereldbeeld zal regeren over aarde en cosmos. Ik noem dit een oppervlakkige lectuur, omdat een aantal verborgen veronderstellingen meespelen die, éénmaal geëxpliciteerd, de onhoudbaarheid van bovenstaande bewering aantonen.

Zo moet men aannemen in de eerste plaats dat dit wereldbeeld *W* uniek is. Of, indien er meerdere wereldbeelden mogelijk zijn, dat een orderrelatie kan worden bepaald die één ervan zal selecteren als het beste (wat ons dan toelaat de andere te vergeten). Ten tweede, moet *W* in één enkele taal geschreven zijn (of, indien meerdere talen nodig zijn, moet *W* zo zijn dat de verschillende fragmenten in elkaar kunnen worden omgezet). Ten derde, om overtuigingskracht te hebben, moet het in een vorm gepresenteerd zijn waar geen tegenargumenten mogelijk zijn (althans in principe). Deze vorm is ons wel bekend in onze cultuur: de axiomatische werkwijze, gebruikelijk in logica en wiskunde. Dus *W* moeten we ons voorstellen als een geaxiomatiseerde theorie waaruit alle componenten kunnen worden afgeleid. Als voorbeeld bij uitstek kan men denken aan de *Principia Mathematica* van Bertrand Russell en Alfred North Whitehead⁴. Ten vierde, moet evident *W* volledig zijn. Stel dat er vragen te bedenken waren, waarop *W* geen antwoord heeft. Dan ontstaat er een vrijheid om *W* aan te vullen met verschillende mogelijke antwoorden.

Laat ik met het laatste punt eerst beginnen. Elk wereldbeeld — en ik benadruk de universele quantor 'elk' — is noodzakelijkerwijze onvolledig. Dit punt wordt blijkbaar al te vaak over het hoofd gezien, maar zowel in *WB*, in *GO*, als in *WZC*, wordt het uitdrukkelijk vermeld: door de stellingen van Gödel is de onvolledigheid noodzakelijk. Het lijkt mij niet nodig hier nog eens de Gödelresultaten te herhalen⁵. Het is van fundamenteel belang te beseffen dat deze onvolledigheid op de meest directe wijze samenhangt met de intrinsieke eindigheid van de mens, in die zin dat gedachten, ideeën, of wat dan ook, die we willen meedelen aan anderen, steeds op een eindige manier moeten worden uitgedrukt. De vermelde noodzakelijkheid is dus een rechtstreeks gevolg van onze eindigheid. Bovendien

is deze onvolledigheid niet een gemakkelijk te isoleren fenomeen. Men mag zich niet de voorstelling maken waarbij in een bepaald wereldbeeld, bepaalde zeer specifieke en, wie weet, zeer esoterische vragen niet kunnen worden beantwoord. Men stelle zich de onvolledigheid eerder voor als een fijnmazig net dat zich vertakt doorheen het gehele wereldbeeld en dat zich niet noodzakelijk gemakkelijk laat detecteren. Dit betekent ook dat het voor heel wat vragen uitgesloten is op voorhand uit te maken of er ja dan neen een antwoord te vinden is.

Zodra een wereldbeeld W onvolledig is, is er ruimte voor alternatieven. In de meest concrete vorm denkbaar, wil dit zeggen dat er vragen zullen zijn waarop W geen antwoord kan geven, zodat men mogelijke antwoorden kan uittesten, wat meteen alternatieven zal produceren⁶. Dus hebben we minstens al een reeks wereldbeelden. Maar, zal de scherpe criticus opmerken, wat is de winst om een Verlicht Despoot te vervangen door een ruziemakende bende verlichte despootjes? Die winst zou inderdaad minimaal of negatief zijn, indien elk verlicht despootje redenen had om aan te nemen dat hij of zij effectief aanspraak kan maken op deze bedenkelijke status. Zijn daar redenen toe? Het antwoord moet neen zijn.

Ik steun hiervoor op het belangrijke nawoord in WZC, in samenwerking met Jenny Walry geschreven ('Een nawoord voor de toekomst'), waarin beide auteurs de volgende gedachtengang ontwikkelen :

- a. Het menselijk denken is met fouten behept. Ik neem aan dat het onnodig is deze stelling met veel bewijsmateriaal te ondersteunen. Misschien is introspectie als sluitende methode niet erg interessant, maar in dit specifieke geval zie ik geen bezwaar de lezer te vragen in eigen boezem en brein te kijken.
- b. De axiomatisch-deductieve methode — ik heb aangenomen dat W in die vorm is geschreven — is te kwetsbaar voor fouten⁷.
- c. Dus, wil een wereldbeeld W kunnen 'overleven' (of voor zijn drager een overlevingswaarde hebben), dan zou het best niet volgens de axiomatisch-deductieve methode geformuleerd zijn.
- d. Maar, indien een andere methode wordt gevolgd, dan verliest W zijn absolute overtuigingskracht en wordt de overgang van logische en mathematische zekerheid naar argumentatieve en retorische efficiëntie noodzakelijk.
- e. Discussie, evaluatie van de argumenten van de ander en van de eigen argumenten, herziening in het licht van nieuwe argumenten — om slechts een paar elementen te noemen — zullen integraal deel moeten uitmaken van wat men een wereldbeeldencultuur zou kunnen noemen.

Wie zou zich in een dergelijke cultuur een verlicht despoot durven noemen? Tenzij iedereen zich zo noemt, maar dan wordt de term leeg en onschadelijk. Bovendien is met deze analyse meteen ook duidelijk waarom de eerste impliciete veronderstelling moet worden uitgesloten. Indien een wereldbeeld W uniek zou

zijn, dan moet men zich W kunnen voorstellen in een afgewerkte vorm. Er moet, met andere woorden, een moment in nabije of in (eventueel oneindig) verre toekomst, denkbaar zijn waarop W af is. Maar dat is precies onmogelijk. Zowel de onvolledigheid als de onwenselijkheid van een geaxiomatiseerde vorm, zorgen ervoor dat een permanente discussie noodzakelijk is en zal zijn, die op zijn beurt voor een continue verandering zal zorgen zodat van een eindpunt nooit sprake kan zijn.

Waarom zouden we niet precies de tegenovergestelde stelling verdedigen? Zolang een wereldbeeld *impliciet* bij een actor aanwezig is, kan deze actor in de (waan)gedachte verkeren dat zijn of haar model het enig juiste is. Slechts door de explicitering en de confrontatie met de ander, kan de invraagstelling van de eigen overtuigingen een kans krijgen. Merkt men op dat dit de kortste afstand tot het gevecht op leven en dood is⁸, dan is mijn antwoord dat dit misschien wel zo is, maar het is mijn diepe overtuiging dat in het eerste scenario die afstand nog korter is.

Hoewel het geen zwaar argument mag worden genoemd, is het toch nuttig om even stil te staan bij de actuele, feitelijke toestand. De 'vzw. Worldviews', die drager is van de hierboven geschetste gedachten en die feitelijk probeert dit programma in concrete resultaten om te zetten, kan als perfecte illustratie dienst doen. Wat doet er zich voor? Er is een kerngroep die regelmatig samenkomt en over allerlei onderwerpen discussieert; onder impuls van deze kerngroep, hebben zich her en der verspreid talrijke groepjes gevormd met al dan niet een specifieke thematiek, die op hun beurt en op hun manier wereldbeeldenconstructie bedrijven. Jaarvergaderingen brengen deze mensen samen om gedachten en resultaten uit te wisselen. Een club van verlichte despoottjes? Een vereniging van totalitaire die handige bondgenootschappen zoeken af te sluiten? Gevechten op leven en dood om het persoonlijk gelijk te halen? Niets van dat alles. Een losse verzameling mensen die elkaar inspireren en aanmoedigen om tot een explicitering te komen van een fragment van het eigen doen en laten in een persoonlijke taal en het resultaat van deze denkoefening te confronteren in een open discussie met de expliciteringen van de ander⁹. Utopisch? Ja, en ik zou zelfs verder willen gaan. Niet *ideaal*-utopisch, maar *realistisch*-utopisch.

Waarom deze merkwaardige toevoeging? Het realistisch karakter van dit gigantische project uit zich precies in de aanwezigheid van de expliciete beperkingen en onvolledigheden. Een wereldbeeld kent niet alleen een expliciete positieve invulling, maar kent evenzeer een expliciete negatieve invulling. Het kennen van onze grenzen, intrinsiek verbonden aan onze eindige conditie, het weten van ons niet-weten, zijn geen dwangijzers die onze bewegingen belemmeren, maar voortdurende waarschuwingen om niet op hol te slaan. Kortom, een signaal tot bescheidenheid, maar rekening houdend met het feit dat twee zeer

bescheiden mensen stevig ruzie kunnen maken met elkaar. Niet de bescheidenheid van het berusten en het ondergaan — wat beteken ik, wat betekenen mijn daden *sub specie aeternitatis*? — maar de bescheidenheid om niet te zeggen: 'Op een goede dag zal ik het allemaal weten en dan zullen jullie nog eens opkijken'.

Een alternatieve manier om de toevoeging 'realistisch' duidelijk te maken, wordt de lezer geboden in WZC in het reeds aangehaalde nawoord. Daarin ontwikkelen beide auteurs een (aanzet tot een) rationaliteitstheorie, of, meer gepreciseerd, een theorie van de beperkte rationaliteit van eindige actoren. Uit deze specificering blijkt duidelijk het realistisch gehalte van hun opvatting. Geen logisch alwetende, foutloze, consistente actoren, maar mensen van vlees en bloed. De onvermijdelijke consequentie is evident de onmogelijkheid tot een definitief oordeel: ja, hij of zij heeft rationeel gehandeld; neen, hij of zij heeft niet rationeel gehandeld; *tertium non datur*. Maar daarom juist discussiëren we. Daarom juist hebben we theorieën nodig over het voeren van discussies, over de kwaliteit van discussies, kortom, een degelijke theorie van de retorica.

Dit laatste punt vormt de centrale stelling van WZC. In het afrondende hoofdstuk ('De retorica's en hun heroveringstocht in de twintigste eeuw') verdedigt Apostel de opvatting dat literatuurwetenschap, geschiedenis en taalkunde slechts elkaar vruchtbaar kunnen beïnvloeden via de retorica. Maar, zoals de titel reeds aangeeft, kan er geen sprake zijn van één retorica, maar moet men in het meervoud denken. Waaraan meteen moet worden toegevoegd dat de ontwikkeling en uitwerking ervan nog dient te gebeuren. Met andere woorden, een project voor de toekomst. Een project zonder einde, maar dat mag de lezer niet verbazen. De bovenstaande argumenten voor wereldbeelden zijn even toepasselijk op retorische theorieën. Maar er is meer. Een belangrijk argument in WZC — de auteur benadrukt het tweemaal zeer expliciet in de tekst — is dat het retorica-project in een cirkel gevangen zit:

Bovendien is de retorica — in project, niet in uitvoering een tegelijk praktische en theoretische wetenschap: ze wil niet alleen beschrijven en verklaren, maar ook optimaliseren. Volgens welke normen ze dit wil, kan slechts ofwel arbitrair zijn, ofwel — indien de ethica werkelijk de beperkte rationaliteit gebruikt — zelf retorisch gefundeerd worden. Tot nu toe is veel van de banale vulgariteit van de retorische aanbevelingen toe te schrijven aan het niet zien en niet actief in werking brengen van de retorische cirkel — zeker even belangrijk als de hermeneutische cirkel. (blz. 133).

Misschien zou een omschrijving van 'retorisch geldige redenering' kunnen volgen uit de volgende twee meta-eisen: a) een retorisch geldige redenering is politiek efficiënt in de vergroting en stabilisering van de macht van de retor en b) tegelijk is het een taaldaad die ethisch toegelaten is. Of deze stelling

waar is of niet, zal afhangen van de inhoudelijke invulling van een retorisch gefundeerde ethiek. We ontmoeten opnieuw de cirkel die we hoger leerden kennen. (blz. 142)

Er is dus niet alleen de praktische onmogelijkheid om tot een definitief oordeel te komen, er is bovendien de principiële onmogelijkheid. Geen absoluut boven- of buitenmenselijk standpunt, maar in de wereld met de anderen proberen te dialogeren.

Na al deze beschouwingen kan de lezer zich terecht de vraag stellen : Waarom er dan eigenlijk nog aan beginnen ? Wordt dit geen waanzinnige sisyfusarbeid, de beste voorbereiding tot zelfmoord ? Het antwoord is neen (of moet neen zijn) want we mogen niet vergeten dat een wereldbeeld, hoe fragmentair ook, hoe voorlopig ook, hoe onvolledig ook, hoe inconsistent ook, ... een essentiële rol speelt (of kan spelen) in het beantwoorden van die vraag die ons allemaal bezighoudt, ik bedoel de zingevingsvraag. VM en het derde deel van GO geven aan in welke richting het antwoord moet worden gezocht.

3. Van wereldbeeld via broederschap naar zingeving

De zingevingsvraag is zonder enige twijfel tegelijkertijd de belangrijkste en vreemdste vraag die de (westerse) mens bezighoudt¹⁰. Het belang hoeft niet te worden aangetoond : de wetenschap dat mijn ultra-korte verblijf hier een zin heeft, kan een enorm troostend effect hebben dat al het lijden en de pijn die mij te beurt vallen, draaglijk maakt. Evenzeer is het kennen van het antwoord een weinig interessant perspectief. Aangezien wat ik hier bedoel op een schitterende wijze verwoord is door Jaap van Heerden, laat ik hem zelf aan het woord [uit zijn bundel *Wees blij dat het leven geen zin heeft* (Prometheus, Amsterdam, 1991)] :

... stel u eens voor hoe het zou zijn als het leven wel een zin had en wij die zouden weten. Dat zou een ware catastrofe zijn. De rampzalige gevolgen, die zich direct laten voorstellen, zouden verbijsterend zijn. We zouden wegzinken in een gigantische trog koud geworden griesmeelpap. Het dictaat van de zingeving zou elke beweging belemmeren, elk initiatief blokkeren en elk nieuw idee verschralen door de verplichte en onmiddellijke toetsing in welke mate het bijdraagt aan de alles overkoepelende bedoeling van dit leven. We zouden de zin van het leven slechts als doem kunnen ervaren. Elke stap zou een afwijking kunnen zijn. Het leven zou tot stilstand komen. Dat wil toch niemand. Wees blij dat het leven geen zin heeft. (blz. 11-12)

Hoewel een cynische ondertoon niet ontbreekt in dit citaat, moet de inhoud ervan ernstig worden genomen. Maar, indien zo, dan betekent dit dat we aan de ene kant een levensbelangrijke vraag stellen en dat we aan de andere kant er liefst geen antwoord willen op krijgen. Waarom dan de vraag stellen? Deel drie van GO (met de reeds boekdelen sprekende titel: 'Zin in onzin. De zinsvraag bevraagd') geeft, volgens mijn lectuur, dit antwoord: omdat de vraag *niet* stellen nog veel erger is. De eerste poging van Apostel om de vraag te beantwoorden wat zin is of kan zijn, loopt — zeer belangrijk — langs een negatieve weg: wat zou het zijn indien mijn leven zinloos was? Aangezien hierop concrete antwoorden mogelijk zijn, laat het hem toe de volgende vraag te stellen: wat ontbreekt dan, als zin ontbreekt? Dit brengt hem vervolgens tot een onderzoek van de mogelijkhedenvoorwaarden voor de zinsvraag, maar voorafgaand wordt de lezer gewaarschuwd:

Ik kan dit al zeggen: voor een zinsbevragend wezen kan zijn bestaan in de werkelijkheid alleen zin hebben als en in zoverre de zinsvraag open blijft. Tot de voorwaarden om de intrinsieke waarde van een objectief zinvol zijn te kunnen ervaren, behoort de *onzekerheid* van het subjectieve bewustzijn over de eigen zinvolheid. Anders geformuleerd: de grenservaring van de eigen zinloosheid binnen het geheel is zelf voorwaarde om zin te ontdekken. (blz. 205)

Het besluit waar hij toe komt blijft fundamenteel paradoxaal:

Samenvattend kan men zeggen dat alleen een mens die actief, prefererend, waarderend, toevallig, beperkt, uniek, relatief stabiel en veranderlijk, conflictueel in de wereld staat, de vraag naar de zin van zijn leven kan stellen. Net dezelfde mens put echter uit de mogelijkhedenvoorwaarden om die vraag te stellen argumenten ten voordele van de zinloosheid. (p. 210)

Waarschijnlijk zal de lezer nu denken dat het al te gek wordt. De sisyfusarbeid die het formuleren van een wereldbeeld is, moet voortgezet worden omdat het ons moet toelaten een antwoord te geven op de zingevingsvraag. Maar blijkbaar is die vraag al een even grote sisyfusarbeid. Wat hebben we gewonnen? Dit: een criticus zou kunnen volhouden dat niet iedereen per se met wereldbeeldenconstructie moet bezig zijn, maar het zou bizar klinken indien iemand, criticus of niet, zou beweren dat de zingevingsvraag (op welk niveau dan ook) zich nog nooit in zijn of haar leven heeft gesteld. Dit laat zich ook afleiden uit het bovenstaande citaat. De meeste aangehaalde kenmerken maken deel uit van de bio-psychologische constitutie van de mens en in die mate komen ze ons allemaal toe. Dit wil zeggen dat, in tegenstelling tot Sisyfus die éénzaam zijn nutteloze

opdracht vervult, wij allemaal, stuk voor stuk, Sisyfus zijn. Bondig uitgedrukt, we zijn verenigd in onze éénzaamheid. Dit besef kan in principe volstaan om het probleem van het vechten op te lossen, zoals ik in het verder verloop van deze paragraaf zal verdedigen. Maar hoe kunnen we dit besef uitdrukken? Hoe kunnen we het delen met de ander? Antwoorden op deze vragen worden gegeven in VM¹¹.

Misschien vindt de lezer het overdreven om ook Leo Apostels boek over vrijmetselarij in deze overwegingen te betrekken. Deze opwerping laat zich gemakkelijk weerleggen, meen ik, aan de hand van een citaat uit de inleiding van VM :

Het basisprobleem is duidelijk van filosofische aard :

1. Wat vormt de intellectuele, affectieve, religieuze en ethische basis van individualiteit voor personen, groepen en geloofsovertuigingen?
2. Wat zijn de nodige en voldoende voorwaarden voor een waardevolle ontmoeting tussen radicaal verschillende individualiteiten op persoonlijk, collectief en ideologisch vlak? (blz. 14)

Overdrijf ik of, erger, misinterpreteer ik de auteur, indien ik een zeer sterke gelijkenis zie tussen het retorisch cirkelprobleem van het vorige hoofdstuk, de onmogelijkheid van het beantwoorden van de zingevingsvraag en het basisprobleem van de maçonnieke ontmoeting? Ik denk van niet. Het is geen sterk argument, maar slechts een vaststelling: GO eindigt met een paragraaf over de dichter Reiner Maria Rilke en VM opent met de zelfde dichter. Een beter argument zijn de volgende twee citaten uit VM die evengoed uit GO hadden kunnen komen¹²: "De toeschouwer mijmert: de hele geschiedenis van de mensheid lijkt zinloos te worden. Wij weten niet waarom en waarheen." (blz. 76), en: "Maar wij kunnen voortgaan. In de naam van niets, met behulp van niets, 'samen' 'werken'." (blz. 76)

Ik wil echter niet enkel en alleen wijzen op een sterke gelijkenis tussen deze twee boeken. In VM spreekt Leo Apostel, hoe kan het ook anders in deze context, over symbolen. Wat een symbool ook is, het heeft zeker de volgende eigenschappen :

Het symbool kan niet zonder verlies vertaald worden in niet-symbolische taal.
De inhoud ervan is *essentieel* symbolisch. (blz. 58)

De reden waarom een groep die het maçonnieke ideaal huldigt en een ontmoeting tot stand wil brengen tussen zeer verschillende personen, besloot symbolen te gebruiken is vrij duidelijk. De meervoudige interpreteerbaarheid van het symbool

maakt een gedeeltelijk bewuste, gedeeltelijk onbewuste gemeenschap van zeer uiteenlopende geesten en emoties mogelijk. (blz. 60)

Het eerste element garandeert mij dat het symbool niet vervangbaar is door iets taligs; het tweede element zegt mij dat het niettemin (of juist daardoor) een prachtig communicatiemiddel kan zijn, daar waar woorden in hun letterlijke betekenis het gevecht op leven en dood kunnen voortbrengen. Apostel spreekt van "een polyfonie van betekenissen, waarvan de harmonie de grondslag legt voor de vrijmetselaarsarbeid." (blz. 110)

Het diepe maçonnieke conflict wordt niet duidelijker gemaakt dan door de tegenstelling tussen het groepsmatige en het individuele. Op de vraag 'Zijt gij vrijmetselaar?' luidt het antwoord 'Al mijn broeders (zusters) erkennen mij als zodanig', wat betekent dat het niet aan het individu toekomt om uit te maken of hij of zij vrijmetselaar is. Maar de ultieme boodschap die men meekrijgt is : 'Op uzelf komt het aan'. In ultimo, is het de eenzaamheid die overneemt. Bemerkt bovendien nog dat het groepsmatige gedeeltelijk illusoir is, want van buitenaf bekeken kan het best zijn dat de groep helemaal niet uit broeders bestaat. Het vormen van de broederketen drukt het zelfde uit : wij zijn letterlijk verbonden - de handen in elkaar — in onze éénzaamheid — het zijn *slechts* onze handen in elkaar.

Wat zou er mij nu beletten om de voorgaande paragraaf te herschrijven met het woord 'vrijmetselaar' vervangen door het woord 'mens'. Wat komt er ? Op de vraag 'Zijt gij mens ?' luidt het antwoord 'Al mijn medemensen erkennen mij als zodanig', wat betekent dat het niet aan het individu toekomt om uit te maken of hij of zij mens is. Maar de ultieme boodschap die men meekrijgt is : 'Op uzelf komt het aan'. In ultimo, is het de eenzaamheid die overneemt. Bemerkt bovendien nog dat het groepsmatige gedeeltelijk illusoir is, want van buitenaf bekeken kan het best zijn dat de groep helemaal niet uit mensen bestaat¹³.

Is deze herschrijfpoging relatief probleemloos gelukt, dan blijft de kernvraag : de maçonnieke symbolen zijn min of meer vastgelegd (hun betekenissen uiteraard niet), maar welke zijn de menselijke symbolen ? Het beantwoorden van deze vraag vereist een mensbeeld¹⁴, onderdeel van een wereldbeeld, waarmee, voor de laatste maal, de cirkel gesloten is.

4. Slotbeschouwing

In WZC maakt Apostel de volgende bedenking met betrekking tot de geschiedenis :

Zeer grof gezegd : de geschiedenis draagt niet bij tot het verhogen van de produktiviteit van de arbeid in een markteconomie en is overbodig voor de legitimering van een staatsgezag in democratieën die overleven door de sociale voorzieningen en TV-programmatie. (blz. 8)

Ik vrees dat men in plaats van 'geschiedenis' evengoed mag lezen 'filosofie' of 'wereldbeeldenconstructie'.

Waarom deze wat pessimistische beschouwing als afronding ? Omdat een boek over vrijmetselarij nodig was om Leo Apostel te laten 'doordringen' — het thema ligt trouwens nog altijd goed in de markt¹⁵ — tot een breed publiek met zijn filosofisch werk. Zoals hij zelf (om de Engelse uitdrukking te gebruiken, 'with one's tongue in one's cheek') heeft verklaard in een interview¹⁶ : "Ook van mijn boek over de vrijmetselarij is de eerste druk ... al uitverkocht. Dat onderwerp maakt de mensen nieuwsgierig, maar ze weten niet dat ik er ook tientallen bladzijden wijsbegeerte in verwerkt heb." Filosofie als een zure pil die verpakt in een laag veelkleurige suiker toch wordt geslikt¹⁷.

Het is duidelijk wat ik in het voorgaande over het hoofd heb gezien. Het kan best wel zijn dat ik met open armen op zoek ben naar de ander, maar, gegeven de wereld waarin we ons nu bevinden, is de ander ofwel helemaal niet geïnteresseerd ofwel mij vijandig gezind want ik probeer hem of haar een nutteloos produkt te verpatsen dat meer problemen oproept dan er oplost. Bij deze overweging, moet ik altijd denken aan de woorden van James Randi¹⁸, als antwoord op de vraag hoe hij het volhoudt kwakzalver na kwakzalver te ontmaskeren : "It's like shovelling water uphill, but you have no choice". Niet scheppen is nog veel erger.

Noten

¹De oorspronkelijke bedoeling van deze tekst was een gewone recensie van Leo Apostels *Gebroken Orde*. Hiervoor waren twee redenen. Enerzijds was er de vraag voor een dergelijke bijdrage van de hoofdredacteur van dit tijdschrift, waarvoor dank. Anderzijds vond ik het nodig dat er toch enige reactie kwam op de merkwaardige bespreking van het vermelde boek van Dirk De Schutter in *Tmesis 3* (1993, pp. 124-128). Onder de weinig goeds belovende titel 'Le plat pays qui est le sien', volgt een tirade die bij de lezer meer vragen oproept over de auteur dan over de inhoud van het stuk. Wat te doen met een scheldpartij die eindigt met "Ik denk eraan te verhuizen, of in ballingschap te gaan, ..." ? Wat hebben de emigratie-plannen van een filosoof te maken met een filosofisch pleidooi voor een meer geïntegreerde kijk op de wereld ? Niets, werkelijk niets. Maar tijdens het schrijven van deze tekst, werd het mij duidelijk dat ik het niet bij dit éne boek mocht houden.

¹Ik moet benadrukken dat het niet mijn bedoeling is om alle recente werken van Leo Apostel ten gronde te bespreken. Ik maak een eigenzinnige selectie, wat de ondertitel 'Enkele bedenkingen bij ...' uitlegt. Zo zal ik het niet hebben over de eerste twee delen van GO, resp. 'Filosofie in Niemandsland. Een geschiedenis van de twintigste-eeuwse filosofie' en 'Over holismen. Leven en denken in gehelen'.

²Ook hier moet ik opmerken dat ik de hoofdbrok van dit boek niet bespreek. De prachtige overzichten die de lezer aangeboden krijgt over geschiedenis, literatuurwetenschap en taalkunde behandel ik niet. De conclusie die de auteur er meent uit te moeten trekken staat hier centraal.

³Deze antwoorden zijn de titels van de paragrafen van het boek, waarin ze worden besproken.

⁴Hiermee wil ik niet beweren dat de axiomatische methode de enige methode zou zijn die absolute of de grootst mogelijke zekerheid en overtuigingskracht garandeert. In onze cultuur stel ik feitelijk en contingent vast dat dit zo is. Hoewel ik er geen voorstelling van heb, kan de mogelijkheid niet worden uitgesloten dat andere methoden eveneens aanspraak kunnen maken op dit statuut.

⁵Zie bijvoorbeeld Diderik Batens, 'Kurt Gödel en de wetenschappelijke zekerheid', in : J. Kint (red.) *Nieuwe visies in de wetenschap*, Leuven, Acco, 1989, pp. 43-66; E. Nagel en J.R. Newman, *De stelling van Gödel*, Antwerpen, Aula, Het Spectrum, 1975; Roger Penrose, *The Emperor's New Mind*, Oxford, Oxford University Press, 1989; Dirk Van Dalen, *Filosofische grondslagen van de wiskunde*, Assen, Van Gorcum, 1978; Jean Paul Van Bendegem, *Inleiding tot de moderne logika en wetenschapsfilosofie. Een terreinverkenning*. Brussel, VUBPress, 1993.

⁶Uiteraard zullen deze antwoorden extern aan het wereldbeeld worden toegevoegd — aangezien het wereldbeeld zelf er geen antwoord kan op geven — wat het probleem met zich meebrengt om deze antwoorden te justifiëren.

⁷Deze kwetsbaarheid laat zich gemakkelijk illustreren aan de hand van de wiskunde (zoals we die allemaal in het secundair onderwijs hebben moeten ondergaan). Vanuit de gegeven axioma's worden eenvoudige stellingen bewezen. Deze stellingen op hun beurt laten toe om meer ingewikkelde stellingen te bewijzen. Omgekeerd, gegeven een moeilijke stelling, zal het bewijs ervan bestaan uit reeds vroeger aanvaarde stellingen die uiteindelijk op de axioma's teruggaan. Indien in één van deze stellingen een fout zit, dan betekent dit automatisch dat alle stellingen die op deze foutieve bewering steunen, ook allemaal fout zijn. In een grafische voorstelling kan men denken aan een boom. Indien een tak van de boom ziek is, en men is verplicht deze tak af te hakken, dan verdwijnen daarmee ook alle zijtakken ervan.

⁸Het argument luidt dat, zolang de één niet weet dat de ander niet denkt zoals hij of zij, de één geen reden heeft de ander de kop in te slaan. Zodra men het weet, heeft men geen keuze meer.

⁹Zou de lezer twijfels hebben bij de accuraatheid van deze beschrijving, dan kan ik hem of haar verwijzen naar deel II van WB ("Voorstellen tot onderzoek") waaruit onbetwistbaar de diversiteit en de openheid van het wereldbeeldenonderzoek blijkt.

¹⁰Een verontschuldiging ten opzicht van Leo Apostel is hier op zijn plaats. Hij benadrukt dat er niet één zinsvraag is, maar dat er minstens vijf betekenissen voor de vraag 'Heeft

mijn leven zin?' te onderscheiden vallen. Bovendien kan men voor elk van deze betekenissen vragen naar een totale zin (van het heelal), een intermediaire zin (van de mensheid) of een particuliere zin (van mijn eigen leven). Hij voegt eraan toe: "De relatieve onafhankelijkheid van de drie zinsniveaus en van de vijf zinsbepalingen is hoegenaamd niet evident en kan op grondige weerstanden stuiten. ... Ik ben ervan overtuigd dat deze zinsniveaus en zinsbepalingen wel moeten worden onderscheiden, wil men zindelijk over de zinsvraag nadenken." (p. 204) De enige reden dat ik toch, niettegenstaande deze waarschuwing, de zinsvraag als één vraag behandel, is dat de vraag op zich niet mijn onderwerp is, maar wel hoe ze zich verhoudt tot het wereldbeeldenprobleem.

¹¹Ik verval in herhaling, maar ook in dit boek heb ik geselecteerd. Het mag vreemd klinken, maar precies de meest wijsgerige (en interessantste) hoofdstukken, VII. 'Externe en interne referentiekaders: wijsgeren en vrijmetselarij en VIII. 'Vrijmetselarij en wijsbegeerte in de twintigste eeuw', vallen buiten de lijn van mijn betoog.

¹²Een gelijkaardig citaat, maar specifiek voor VM, is dit: "Het geheim van de vrijmetselaar is dat er geen geheim is, maar dat zij verbonden zijn door het samen zoeken naar dat geheim, gedoemd als ze zijn tot falen, door eigen hand." (p. 74)

¹³Zo men dit laatste onbegrijpelijk of bij de haren getrokken vindt, dan volstaat het om aan extreme voorbeelden te denken. De leiding van een concentratiekamp zal wel bestaan uit biologische entiteiten die zichzelf mens noemen, maar waaraan ik in geen geval het predikaat 'volwaardig mens-zijn' wil toekennen.

¹⁴Op p. 116 van VM geeft Apostel wel een aanwijzing: "Ze berust op uiterst fundamentele menselijke handelingen: sterven, geboren worden, zien, reizen, steunen, herkennen, helpen, werken, strijden, rouwen, beloven, omhelzen."

¹⁵Waarbij men zich helaas geen illusies moet maken. Het recente boek van Piet Van Preat, *Van Tempelier tot Vrijmetselaar. Symbolen lezen, bron van initiatie* (Roularta Books, Zellik, 1993) staat haaks op VM. Verborgene betekenissen, alchemistische verwijzingen, sleutels tot het lezen van geheime teksten, het is er allemaal.

¹⁶Verschenen in *Knack Cahier*, bijlage bij *Knack*, nr. 43, 27 oktober - 2 november 1993, pp. 44-46 (interview met Mark Gielen).

¹⁷Cynisme kent weinig of geen grenzen. Deze bijdrage kan uiteraard ook als een reclame-stunt gezien worden. Door de samenhang te bepleiten in de vier aangehaalde werken, dwing ik de consument natuurlijk tot het zich aanschaffen van geen enkel of van alle vier. Deze opmerking is eveneens 'with one's tongue in one's cheek' te lezen. Veel ernstiger is Apostels beschouwing in VM op p. 114 of de vrijmetselarij niet een conservatieve rol speelt door, in een duidelijk hiërarchische en door economische krachten beheerste maatschappij, een 'vrijzone' te creëren voor een geselecteerde klasse of groep uit die maatschappij.

¹⁸James Randi is één van de bekendste leden van de Amerikaanse vereniging CSICOP (Committee for the Scientific Investigation of Claims of the Paranormal) die zich toelegt op het 'debunken'. Gegeven het bedrog op grote schaal en de vaak dodelijke gevolgen van bedenkelijke medische praktijken, moet het nut van hun werk nauwelijks worden verdedigd. Maar ook hier speelt het markt-mechanisme. Uri Geller, de 'paranormale' 'lepelbuiger' is al ettelijke malen als goochelaar ontmaskerd, maar het belet hem niet zich verder te verrijken.